

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ СЛОВЕСНИКІВ У ЦИКЛІ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Загальновідомо, що комунікативно зорієнтоване навчання рідної мови на філологічних факультетах ВЗО України, ставить за мету формування комунікативної компетенції студентів, тобто формування здатності через мовні засоби вирішувати комунікативні завдання у конкретних ситуаціях, умовах і сферах професійного спілкування.

Говорячи про рівень сформованості вмінь і навичок мовленнєвого спілкування науковці оперують терміном “комунікативна компетенція”, який останнім часом послідовно використовується як в методиці викладання іноземної мови (М.М. Вятютнев, Н.І. Гез, І.О. Зимня, Д.І. Ізаренков, Н.К.Присяжнюк та інші), так і в методиці викладання рідної мови поряд з поняттями “мовна компетенція” і “мовленнєва компетенція”. Питання формування мовленнєвої компетенції в методиці викладання української мови розробляються переважно в галузі дошкільної і шкільної освіти (А.М. Богуш, М.С. Вашуленко, Н.М. Веніг, С.О. Караман, Г. Лещенко, М.І.Пентилюк та інші). Але нагальна проблема сьогодення – володіння достатнім рівнем розвитку комунікативних умінь і навичок – диктує необхідність введення терміна “комунікативна компетенція” як базисного поняття і в методику викладання мови у вищій школі, що підтверджується таким положенням: “комунікативна компетенція не є чимось стабільним, а становить динамічну систему, що трансформується залежно від мети, етапу і виду навчання” [2: 15].

Отже, кожний новий етап навчання висуває свої вимоги до рівня сформованості комунікативної компетенції. На цій підставі, повертаючись до мовленнєвої підготовки вчителя-словесника, можна виділити базу, яка визначає зміст комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів. По-перше, реалізація змістової комунікативної лінії на уроках рідної мови в ЗОШ, згідно з проектом Державного стандарту, передбачає формування у школярів умінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності, що, у свою чергу, потребує належного рівня сформованості цих умінь у самого вчителя. По-друге, досягнення успішної комунікативної взаємодії вчителя і учнів прямо залежить від умінь вчителя адекватно діяти в різноманітних комунікативних ситуаціях.

У науковій літературі неодноразово порушувалась проблема розвитку професійного мовлення студентів як філологічних, так і нефілологічних факультетів (Л.Барановська, А.І. Годлевська, Л.М. Златів, Е.Г. Полатай, І.І. Тимченко, Н.Тоцька). Водночас практичне забезпечення формування комунікативних умінь і навичок постійно залишається предметом обговорення в науковій літературі. Так, О. Біляєв наголошує на тому, що “у педагогічних інститутах, в університетах головну увагу приділяють, природно, теоретичному рівню викладання фахових дисциплін (...), залишаючи десь на периферії роботу над розвитком у студентів усного і писемного мовлення, піднесенням його культури” [1: 40]. Дійсно, посилений інтерес дослідників до проблем комунікації, який спостерігаємо сьогодні в соціогуманітарних науках, засвідчує очевидну і недостатню розробленість питань загальнотеоретичного обґрунтування комунікативної методики, що робить запропоновану тему актуальною для розгляду.

Таким чином, враховуючи актуальність порушеної проблеми, ми поставили за *мету* розкрити практичний потенціал комплексу таких навчальних дисциплін, як “Синтаксис”, “Стилістика і культура мови”, “Риторика”, “Лінгвістичний аналіз тексту” у формуванні комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів. Відповідно до поставленої мети були визначені такі *завдання*: 1) окреслити теоретичні положення формування комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів і 2) охарактеризувати зміст вищезазначених курсів у функціональному аспекті.

Багато хто вважає, що термін “комунікативна компетенція” вперше ввів у науковий обіг Н.Хомський, розробляючи основи генеративної граматики, під якою вчений розумів

“абстрактну систему, що складається з правил, які взаємодіють з метою визначення форм і внутрішнього значення потенційно безмежної кількості речень” [9: 89]. Пізніше термін “компетенція”, а саме “комунікативна компетенція”, був перенесений Д. Хаймсом у соціолінгвістику, але із суттєвими змінами. Перш за все Д. Хаймс і Ю. Хабермас під комунікативною компетенцією розуміли, на відміну від Н. Хомського, не вроджену здібність, а тлумачили останню як таку, що формується внаслідок взаємодії індивіда з соціальним оточенням.

Як відомо, в методиці викладання іноземної мови одним з найавторитетніших дослідників комунікативної компетенції вважається М.М.Вятютнев. Його дослідження дозволили уточнити зміст зазначеної категорії і визначити її місце в системі формування мовної особистості. Зокрема, М.М. Вятютнев висунув провокаційну тезу, що “не можна навчити комунікації, спілкуванню загалом, але можна сформувати комунікативну компетенцію” [4: 38], під останньою вчений розуміє “здатність людини спілкуватись у трудовій чи навчальній діяльності, задовольняючи свої інтелектуальні потреби” [3: 80].

Термін “комунікативна компетенція” активно функціонує і в методиці викладання рідної мови, що доводять дослідження Г. Лещенко, М.І. Пентилюк, А.М. Богуш, С.О. Карамана та ін. Наприклад, Г. Лещенко, досліджуючи “наукову біографію” дефініції “комунікативна компетенція” дійшла висновку: “в навчальних програмах з рідної мови виділена окрема комунікативна змістова лінія, вчителі формують на уроках комунікативні вміння, тому поняття комунікативна компетенція відображає кінцевий результат вивчення української мови в школі, тобто може слугувати еквівалентом мети шкільного курсу української мови” [8: 5]. Але школа не є останньою ланкою навчання, яке логічно продовжується у вищих закладах освіти. Новий етап навчання виступає вищою сходинкою у формуванні особистості вже як майбутнього спеціаліста, а, отже, підвищуються вимоги до мовної і мовленнєвої підготовки з урахуванням майбутнього фаху.

Помилково панує думка про те, що студент приходить до вузу зі сформованим комплексом комунікативних умінь і навичок, тому головна увага зосереджується на опануванні спеціальними знаннями. Натомість практика засвідчує недостатній рівень володіння студентами не лише писемним мовленням, а й усним, при цьому, як наголошує О. Біляєв, “у вчителів, особливо мови і літератури, воно, природно, є основним” [1: 38]. Припускаємо, що рівень сформованості комунікативних умінь і навичок можна підвищити, якщо приділити належну увагу практичній стороні опанування мовою. Отже, теоретичним підґрунтям формування комунікативної компетенції студентів-філологів виступають, на наш погляд, такі положення:

- 1) новий етап навчання висуває набагато вищі вимоги до рівня сформованості комунікативної компетенції у студентів-філологів;
- 2) постановка загальної мети підготовки майбутнього вчителя-словесника, визначена чинними програмами для філологічних факультетів ВНЗ, визначає зміст комунікативної компетенції студентів-словесників, враховуючи специфіку їхньої майбутньої діяльності;
- 3) формування комунікативної компетенції забезпечується не окремими, ізольованими спецкурсами, а цілим комплексом навчальних дисциплін, викладання яких повинно бути спрямоване як на опанування теоретичними знаннями, так і на формування комунікативних умінь і навичок.

У запропонованій статті розглянуто такі курси, як “Синтаксис”, “Стилістика і культура мови”, “Риторика”, “Лінгвістичний аналіз тексту”. Підкреслимо, що основна увага зосереджена на аналізі практичних завдань, розв’язання яких наближає студентів до реальних умов спілкування, сприяє формуванню здатності спілкуватись за допомогою мовних засобів у різноманітних комунікативних ситуаціях (тобто здатності здійснювати мовленнєву діяльність), що лежить в основі формування комунікативної компетенції як кінцевої мети підготовки майбутнього вчителя-словесника. До уваги беруться курси, які

читаються на завершальному етапі навчання, що дозволяє узагальнювати набуті знання та вміння і комплексно застосовувати їх у кожній новій мовленнєвій ситуації.

На нашу думку, принцип комунікативності повинен бути основоположним як в методиці викладання рідної мови в школі, так і у ВНЗ, що передбачає не лише засвоєння мови як системи, а орієнтацію на функціонування цієї системи в комунікації. Вищезазначені дисципліни містять значний потенціал і широкі можливості для висвітлення функціонального аспекту мови.

Один з головних розділів мовознавства – синтаксис – має найбільші переваги щодо демонстрації комунікативної функції мови, оскільки об'єктом дослідження виступають речення, текст та їх комунікативна організація. Наприклад, у межах зазначеного курсу подаються основні відомості про текст, його ознаки і категорії. У науковій парадигмі поряд з поняттям “текст” послідовно використовують поняття “дискурс”, які протиставляються за ознаками – динамічний (дискурс)/ статичний (текст), тобто процес мовленнєвої діяльності і результат мовленнєвої діяльності. Розгляд дихотомії дискурс/текст дозволяє у ході розв'язання практичних завдань аналізувати як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники текстотворення. А це, у свою чергу, формує вміння аналізувати позамовний простір, в межах якого розгортається комунікація, враховувати часово-просторові, соціальні, країнознавчі аспекти, що впливають на породження висловлювання. Навіть поверхове ознайомлення з дискурс-аналізом дозволяє показати студентам роль позамовних факторів у породженні і сприйманні тексту як результату мовленнєвої діяльності.

Найбільш повно функціонування мовних одиниць у тексті розглянуто в межах спецкурсу “Лінгвістичний аналіз тексту”, який ставить за мету “вироблення навичок системного комплексного аналізу мовностилістичної структури текстів” [5: 3], що сприяє виробленню вмінь у майбутнього вчителя-словесника проникати в сутність художнього твору. Поряд із лінгвістичним аналізом тексту використовується філологічний аналіз тексту, який синтезує знання студентів з літератури, стилістики, лінгвістики і теорії тексту. Лінгвістичний і філологічний аналізи звертаються до текстів художньої літератури, визначаючи роль мовних одиниць у досягненні автором поставленої мети. Гадаємо, що основа текстів художніх творів може виступати і матеріалом для аналітичних вправ, мета яких полягає у виробленні у студентів умінь аналізувати мовленнєву ситуацію. Так, на прикладі уривків художніх творів можна аналізувати комунікативну ситуацію, в якій взаємодіють персонажі, виділяючи її складові, контекстні умови, простежити невдачі і бар'єри у спілкуванні, виявити їх причини і знайти шляхи усунення. Автори практичного посібника з філологічного аналізу художніх текстів Н.О. Купіна і Н.А. Ніколіна звертаються до характеристики комунікативних актів, які складають формальну основу тексту, і складових комунікативного акту. На нашу думку, в межах курсу можуть бути використані елементи конверсаційного аналізу, який розглядає такі питання, як чергування реплік у діалозі, типові послідовності реплік, тобто в центрі уваги ставить організацію діалогу та його різновидів.

Широкі можливості для вирішення комунікативних завдань містить курс “Стилїстика і культура мови”. По-перше, студенти в межах курсу знайомляться з функціональними стилями мови і принципами їх застосування в мовленнєвій діяльності, а також зі сферами вживання різних типів текстів. По-друге, студенти знайомляться з правилами мовленнєвого етикету, ведеться систематична робота з вироблення вмінь добирати і вживати мовні засоби відповідно до мети і змісту висловлювання, формується чуття мови. Щодо практичної частини курсу, то її слід збагатити завданнями і вправами творчого характеру, приміром складання діалогів у різних сферах спілкування, з урахуванням комунікативної настанови тощо. Загалом комплекс практичних вправ має бути спрямований на вироблення у студентів умінь будувати висловлювання в усній і писемній формах і обов'язково з урахуванням екстралінгвістичних чинників та комунікативної мети.

Виробленню комунікативних умінь і навичок сприяє курс риторики, а саме практичної риторики, який, згідно з традиційними поглядами, озброює студентів вміннями і

навичками побудови усних і письмових висловлювань у діалогічній або монологічній формі. Як зазначає О.Кучерук [7], нова концепція риторики спирається на комунікативну функцію мови і дозволяє розглядати і аналізувати тексти з урахуванням комунікативної ситуації. Особливу увагу дослідниця приділяє комплексу вправ, який передбачає не лише вироблення практичних умінь складати промови, доповіді, виступи, а й умінь аналізувати мовленнєву ситуацію, в якій вони розгортаються. На нашу думку, цьому сприяє аналіз текстів із зануренням у позамовну площину його творення, на підставі чого робиться висновок про реалізацію комунікативного завдання в цій мовленнєвій ситуації.

Формування інтегративної за своєю сутністю комунікативної компетенції охоплює сукупність умінь, пов'язаних з іншими видами компетенцій – мовленнєвою, мовною, прагматичною, соціокультурною, дискурсивною, країнознавчою, предметною. На думку М.М. Вятютнева, теоретично в комунікативній компетенції ми виокремлюємо її складові, але в процесі навчання комунікативна компетенція розглядається як органічне ціле. В аспекті нашого дослідження відзначимо, що завдання окремих практичних вправ у межах зазначених курсів, сприяючи формуванню того чи іншого виду компетенції, повинні забезпечувати цілісне формування комунікативних умінь і навичок. Задля цього кожна практична вправа може містити комплекс додаткових завдань, спрямованих на демонстрацію комунікативної функції мови шляхом активізації функціональної ролі мовних одиниць різних рівнів.

Отже, у ході дослідження ми дійшли таких *висновків*:

- комунікативна компетенція як мета процесу навчання мови і мовлення визначає фахову підготовку студентів філологічних факультетів;
- формування комунікативної компетенції забезпечується комплексом мовознавчих дисциплін, які ставлять за мету не лише опанування спеціальними знаннями, а й містять глибокий потенціал для демонстрації комунікативної функції мови;
- основними методичними прийомами формування комунікативної компетенції виступають лінгвістичний, дискурсивний, стилістичний і риторичний аналізи тексту.

Комплекс фахових дисциплін, що читаються на філологічних факультетах ВНЗ, містить значний потенціал для вирішення проблеми практичного забезпечення формування комунікативної компетенції майбутніх словесників, тому перспективу подальшого дослідження спрямовуємо на розробку комплексу вправ з кожного курсу і опис методичних рекомендацій для їх впровадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біляєв О. Культура мовлення вчителя-словесника // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 37-44.
2. Бутенко Ж.В. Коммуникативная компетенция: набор или модель// Формирование коммуникативной компетенции на русском языке у иностранных учащихся. – Львов: Свит, 1990. – С. 15-16.
3. Вятютнев М.Н. Традиции и новации в современной методике преподавания русского языка // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. – М., 1986. – С. 78-90.
4. Вятютнев М.Н. Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах// Русский язык за рубежом. – 1977. – № 6. – С. 38-45.
5. Ковалик І.І., Мацько Л.І., Плющ М. Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту. – К.: Вища школа, 1984. – 120с.
6. Купина Н.А., Николина Н.А. Филологический анализ художественного текста: Практикум. – М.: Флинт: Наука, 2003. – 408с.
7. Кучерук О. Формування комунікативної особистості у процесі вивчення риторики // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 6. – С. 7-11.
8. Лещенко Г. Комунікативна україномовна компетенція у контексті сучасної мовної освіти // Українська мова і література в школі. – 2003. – №7. – С. 2-5.
9. Хомский Н. Язык и мышление. – М.: Изд-во Московского университета, 1972. – 122 с.